

Галина ЗИМОВЕЦЬ,
кандидат філологічних наук,
Інститут мовознавства
ім. О.О.Потебні НАН України;
Галина ЯВОРСЬКА,
доктор філологічних наук,
Національний інститут
стратегічних досліджень, м. Київ

АКАДЕМІК ОЛЕКСАНДР МЕЛЬНИЧУК – ВИЗНАЧНА ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

УДК 81–119

У статті йдеться про життєвий і науковий шлях видатного українського вченого О.Мельничука – академіка, енциклопедиста, організатора науки.

Ключові слова: О.Мельничук, порівняльно-історичне мовознавство, синтаксис слов'янських мов, етимологія, етимологічний словник, історична типологія, загальне мовознавство.

Цього року виповнюється 90 років від дня народження **Олександра Савича Мельничука** – видатного українського мовознавця, академіка НАН України, члена-кореспондента Російської АН, ученого, який підніс на новий щабель етимологічні дослідження в Україні, зробив вагомий внесок у розвиток багатьох напрямів сучасної лінгвістики.

Олександр Савич Мельничук народився 12 липня 1921 р. у с. Писарівка Кодимського району Одеської області. Закінчивши в 1938 р. Кодимську школу на відмінно і продемонструвавши непересічні здібності до мов, він вступив на філологічний факультет Київського університету. Однак закінчити університетське навчання завадила війна, з першого дня якої Київ фактично опинився у прифронтовій зоні. Як і більшість студентів київських вишів, Олександр Мельничук добровольцем пішов на фронт, щоб сповна випити гірку чашу тих поневірянь та випробувань, які несе із собою будь-яка війна. Спочатку він воював на Волховському фронті, де був поранений і потрапив у полон. Після втечі з полону повернувся до діючої армії, брав участь у визволенні Варшави й закінчив війну в Берліні. Бойові заслуги О.Мельничука відзначені медалями, серед яких «За відвагу», «За визволення Варшави», «За взяття Берліна» та ін.

Після закінчення війни країна поступово, ціною надлюдських зусиль, поверталася до мирного життя, намагаючись, наскільки це було можливо, надолужити згаяний час. Разом із багатьма іншими студентами-фронтовиками Олександр Савич у 1945 р. повернувся до Києва, де поновився на філологічному факультеті університету. Попри всі негаразди повоєнного побуту він через два роки блискуче закінчив українське відділення університету й отримав рекомендацію до аспірантури від відомого вченого, академіка М.Калиновича. Знавець санскриту, готської та багатьох інших європейських мов, історії стародавньої Індії та індійської літератури, автор праць із загального мовознавства, теорії та

Олександр Мельничук

історії лексикографії, М.Калинович сповна оцінив потенціал майбутнього дослідника і водночас вплинув на коло його наукових інтересів, імовірно, відкривши перед молодим науковцем таку галузь мовознавства, як індоевропеїстика.

Слід нагадати, що історичний контекст для роботи в цій сфері був надзвичайно несприятливий. Засилля у тодішньому мовознавстві «вчення академіка Марра» призвело до фактичного припинення в СРСР порівняльно-історичних студій. Тому інтерес, що його виявив О.Мельничук до індоевропеїстики (як засвідчує його завше особливо тепле ставлення до імені М.Калиновича), не був тривіальним. Адже індоевропеїстику на той час вважали наукою «расистською й антинародною», а разом із її здобутками представники офіційної науки відкидали й концепції прамови. Ситуація в мовознавчій науці, коли О.Мельничук робив свій професійний і життєвий вибір, була надзвичайно складна.

Заняття індоевропеїстикою не тільки потребують від дослідника володіння великою кількістю мов і знання складних методик аналізу лінгвістичного матеріалу, а й дають можливість, і навіть спонукають до ширших узагальнень. Йдеться про узагальнення майже граничні, що стосуються кардинальних і водночас найтемніших та найбільш дискусійних питань про походження людської мови (лінгвогенезу). Однак до цих проблем О.Мельничук звернувся наприкінці свого творчого й життєвого шляху, висунувши сміливі аргументи на користь теорії моногенезу, тобто теорії походження всіх мов світу з однієї прамови. Але до того ще мало сплинути багато років; роботі на тему походження мови передувала величезна праця над Етимологічним словником української мови. Прикметною ознакою його концепції серед інших етимологічних словників слов'янських мов стали «глибинні етимології», тобто реконструкція походження слова аж до його першоджерела в індоевропейській прамові, або, у випадках запозичень в

українську з мов інших мовних сімей, – до рівня відповідної прамови. На наш погляд, саме раннє – ще студентське – знайомство з індоєвропейською і подальший інтерес до цієї галузі великою мірою визначили надалі творчу манеру О.Мельничука, особливості його наукового почерку, які полягали в поєднанні прискіпливого аналізу мовних даних із широкими теоретичними узагальненнями, а також постійну увагу вченого до проблем лінгвістичного методу. Наприкінці 40-х рр. для молодого мовознавця все це було попереду. І хоч індоєвропейстичні студії в СРСР та Україні на той час були цілковито припинені, однак кинуте на добру землю зерно принесло рясні плоди.

У вересні того ж 1947 р. Олександр Савич вступив до аспірантури в Інституті мовознавства ім. О.Потебні АН УРСР, з яким згодом пов'язав усе своє подальше наукове життя. В Інституті роботою молодого аспіранта керував академік Леонід Арсенович Булаховський – мовознавець широких наукових інтересів: славіст, русист, фахівець з акцентології й порівняльно-історичного мовознавства, яке саме було під заборону. За роки спілкування в середовищі провідних мовознавців майбутній академік Мельничук заклав фундамент свого наукового методу та концепції мови, які потім розвивав упродовж усього свого життя.

Успішно закінчивши в 1950 р. аспірантуру, Олександр Савич залишився працювати в Інституті мовознавства ім. О.Потебні молодшим науковим співробітником, де в 1952 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Понятие предложения в советском языкознании», яка визначила один із основних напрямів наукових зацікавлень вченого – синтаксичні дослідження. Після захисту дисертації Мельничук продовжує плідно працювати у відділі загального та слов'янського мовознавства над питаннями синтаксису слов'янських мов. Результати своєї інтенсивної роботи в цій галузі науковець виклав у докторській дисертації на тему «Развитие структуры предложения в славянских языках» – фундаментальній праці, в якій простежено історію формування та специфіку основної синтаксичної одиниці мови. У 1961 р. після смерті академіка Булаховського він очолив відділ загального та слов'янського мовознавства, яким керував до моменту реорганізації Інституту наприкінці 1991 р., коли цей підрозділ було розділено на два окремі – слов'янського і загального мовознавства. Роботою останнього вчений опікувався до кінця свого життя, яке обірвалося 19 березня 1997 р.

О.Мельничук був лінгвістом виняткової ерудиції, цікавився широким колом питань загального, слов'янського, українського мовознавства, індоєвропейстики тощо. У наукових студіях йому допомагало знання інших мов, адже проаналізувати специфіку будь-якої мови, а тим більше робити теоретичні висновки можна, лише вийшовши за межі однієї мовної системи і порівнявши її з іншими. Олександр Савич

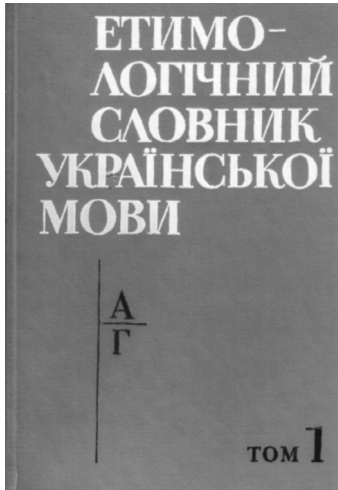
вільно володів кількома європейськими мовами, зокрема німецькою, французькою, англійською, молдавською, румунською, польською, чеською, постійно працював над вивченням систем різних мов світу. Здобуті в копіткій праці глибокі лінгвістичні знання дали йому змогу зробити вагомий загальнотеоретичний узагальнення й відкриття в багатьох галузях лінгвістики, які не втратили своєї значущості й нині. Свої праці вчений писав різними мовами (українською, російською, німецькою, англійською), що, природно, сприяло визнанню його як фахівця з багатьох проблем загального та слов'янського мовознавства і в Україні, і поза її межами.

Перші кроки Мельничука в науці стосувалися синтаксичного рівня мови – проблематики, на той час ще не достатньо вивченої в українському й зарубіжному мовознавстві. Саме їй були присвячені кандидатська та докторська дисертації вченого. Підсумком багаторічної роботи в цій царині став вихід у 1966 р. капітальної праці «Розвиток структуры слов'янського речення», яка й сьогодні залишається вичерпним діахронічним дослідженням слов'янського синтаксису. З доповіддю саме на цю тему О.Мельничук виступив на V Міжнародному з'їзді славістів у Софії (1963) – найбільш поважному зібранні фахівців у цій галузі усього світу. У своїх працях із синтаксису на великому фактичному матеріалі з історичних пам'яток та сучасних джерел О.Мельничук зосередився на питаннях розвитку простого та складного речень у слов'янських мовах, простеживши, зокрема, функції відмінків, становлення системи сполучників і сполучних слів тощо.

Значним досягненням українського мовознавства стало ґрунтовне видання «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» (К., 1966), відповідальним редактором якого та автором розділу «Синтаксис» був Олександр Савич. Згадана книга – це перший український систематичний курс із порівняльно-історичної фонетики, граматики та лексикології слов'янських мов. Ця та попередня наукові праці викликали жвавий інтерес наукової громадськості, про що свідчать численні рецензії на них у вітчизняних та закордонних виданнях. Загальнотеоретичним питанням синтаксису було присвячено доповіді О.Мельничука на двох всесвітніх форумах лінгвістів – X Конгресі лінгвістів у Бухаресті (1967) та XI Конгресі лінгвістів у Болоньї (1972). Тому цілком закономірно, що саме О.Мельничук був відповідальним редактором та одним зі співавторів тому «Синтаксис» фундаментального курсу «Сучасна українська літературна мова» (К., 1972), який усебічно описує синтаксичну структуру сучасної української мови. Він став настільною книгою для багатьох поколінь українських мовознавців, викладачів вищих навчальних закладів, учителів-словесників, студентів філологічних факультетів тощо.

Крім синтаксису, О.Мельничук від початку свого творчого шляху активно займався проблемати-

кою індоєвропейського порівняльно-історичного мовознавства. Результатом його багаторічної дослідницької роботи на ниві порівняльно-історичного мовознавства стала оригінальна концепція генези індоєвропейського вокалізму, яка набула широкого резонансу на батьківщині та за її межами. Викладу цієї концепції присвячено доповідь Олександра Савича на найавторитетнішому зібранні мовознавців – XII Конгресі лінгвістів, який відбувся 1977 р. у Відні, а також статтю «О генезисе индоевропейского вокализма», опубліковану 1979 р. у журналі «Вопросы языкознания». У низці статей з цієї проблематики він обґрунтовує реальність побудови реконструкцій, проти чого заперечували багато лінгвістів, і наполягає на доконечності простежувати динаміку змін значення коренів.

«Етимологічний словник української мови» (т. 1, 1982)

культу́ра, культу́рник «прихильник культури́ства; культпрацівник у будинку відпочинку, санаторії та ін.», культу́рництво, безкульту́р'я;— р. бр. культу́ра, п. ч. вл. нл. kultura, слл. слн. kultúra, болг. м. схв. култу́ра;— запозичення з німецької мови; нім. Kultúr походить від лат. cultūra «обробіток, догляд; землеробство; виховання, освіта, розвиток; поклоніння, шанування», пов'язаного з сою «турбуюсь; шаную; поважаю; обробляю, вирощую».— СІС 377; Шанский ЭСРЯ II 8, 441; Сорокин 94—95; Sławski III 355; Holub—Lyer 272; Будагов Ист. слов 108—131; Ernout—Meillet 132; Walde—Hofm. I 245—247.— Див. ще культ.

[ку́льчик] «сережка», [ку́льчики] «сережки; дірочки у жіночих туфлях, черевиках» Мо;— запозичення з польської мови; п. [kulczyk] «сережка», очевидно, виникло в результаті зближення kolczyk «тс.» (пор. ч. ст. kolček «тс.») з kulka «кулька», зменш. від kula «куля» (сережки іноді мають форму кульок); п. kolczyk початково було зменшеною формою від п. ст. kolce «кружок, кільце» (пор. др. ко́льца «сережки», мн. від ко́льце «кружок, перстень»).— Richhardt 71; Sławski II 347; Brückner 247.— Див. ще ко́ло¹, ку́ля¹.

Приклад статті в «Етимологічному словнику української мови»

але з часом обсяг розрісся до семи томів. Нині загальний обсяг видання сягає близько 30 тис. словникових статей. У ньому представлено не тільки лексику української літературної мови, а й діалектну лексику, подаються іншомовні слова. До кожного реєстрового слова наводяться етимологічно прозорі похідні. За широтою охоплення лексичного матеріалу ЕСУМ є

найповнішим словником в українській лексикографічній практиці. Пошуки походження слова – це копітка щоденна праця, що потребує від дослідника максимального зосередження й уваги. За стислими, логічно побудованими словниковими статтями, які висвітлюють походження лексики української мови, стоїть багаторічний напружений творчий пошук цілого колективу науковців. Саме в процесі роботи над словником сформувалася школа українських етимологів. Безумовно, О.Мельничукові належить провідна роль у її створенні.

Перші три томи словника надруковані протягом 1982–1989 рр. Складна економічна ситуація у країні перешкодила вчасному виходу у світ наступних томів. Тільки через десять років з'явилася можливість поновити роботу з публікації словника: вийшли друком четвертий та п'ятий томи, триває інтенсивна робота над шостим томом, який незабаром має побачити світ. На наступні роки запланована робота над сьомим, довідковим томом, що міститиме покажчики. Створення етимологічного словника є, поза сумнівом, одним із найвидатніших звершень у творчому й науковому доробку Олександра Савича.

Звичайно, виконання такого грандіозного завдання, як створення Етимологічного словника, зумовлює необхідність розробити принципи його укладання. У низці статей і в передмові мовознавець обґрунтував доцільність побудови словника за гніздовим принципом, розробив структуру статей для питомо української лексики та для запозичених лексем. Одразу після виходу перших томів праця дістала широкий резонанс у науковому світі, викликала значний інтерес у багатьох фахівців, засвідчений у численних рецензіях. Етимологічний словник, безумовно, є великим досягненням української лексикографії, значення якого виходить далеко за межі вітчизняного мовознавства. Є всі підстави вважати його одним із найґрунтовніших етимологічних словників у всьому слов'янському світі.

Тривала напружена робота О.Мельничука в галузі порівняльно-історичної лексикології та етимології із залученням даних різних мов увінчалася висуненням концепції спорідненості всіх мов, що свідчить на користь теорії моногенезу, тобто походження всіх мов світу з одного джерела. Першим кроком до цього були розвідки, присвячені встановленню генетичних зв'язків між коренями, які раніше вважалися відокремленими. Саме ця проблема була темою виступу вченого на VIII Міжнародному з'їзді славистів у Загребі та Любляні. Етимологічній проблематиці присвячено також доповідь на XIV Конгресі лінгвістів у Берліні (1987). У стислому вигляді цю концепцію викладено у статті «О всеобщем родстве языков мира» (1991). На жаль, О.Мельничук не встиг завершити монографію, присвячену моногенезу мови, над якою працював в останні роки свого життя. Підґрунтям теорії є встановлення генетичних і семантичних

зв'язків між багатьма мовами, що належать до ностратичних мов, які, у свою чергу, споріднені з палеоафриканськими. Це свідчить про те, що всі мови світу можна звести до єдиної прамови. Реконструкція структури давніх коренів і встановлення зв'язків між ними значно розширюють наші знання про початкові стадії розвитку всіх мов світу. Проблема лінгвістичного моногенезу, започаткована А.Тромбетті на початку ХХ ст. і позначена внеском таких відомих дослідників, як В.Ілліч-Світич, Дж.Гринберг, М.Сводеш та інші, й далі є предметом активних дискусій у сучасному мовознавстві, зокрема серед російських та американських фахівців з історичної лінгвістики й антропології. Внесок О.Мельничука в розв'язання цього питання вже ввійшов до історії лінгвістики, хоча докладний аналіз та належна оцінка концепції українського вченого є справою майбутнього.

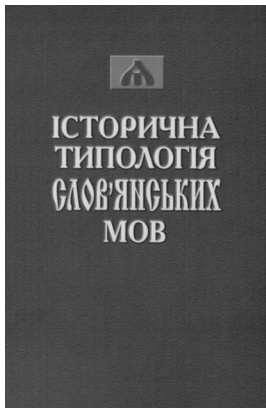
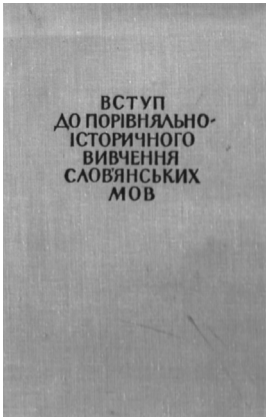
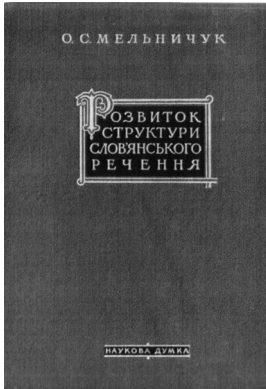
У полі зору науковця поряд із проблемами порівняльно-історичного мовознавства постійно були питання історичної типології. Підсумком багаторічної праці в цій галузі стала колективна монографія «Историческая типология славянских языков» (1986). О.Мельничук написав кілька розділів книги і здійснив її загальне редагування. У цій монографії зроблено спробу описати в історико-типологічному аспекті слов'янські літературні мови. В основу цієї праці О.Мельничук поклав нову теоретичну концепцію, згідно з якою за вихідний пункт історико-типологічного дослідження взято відповідні синхронно-типологічні побудови. Так вдалося подолати основну перешкоду на шляху створення історичної типології – брак системності в діяхронічному зіставленні. Через економічну кризу 1990-х рр. затримався вихід другої частини цієї монографії, яка вийшла друком 2008 р. Її присвячено словозміні та синтаксису слов'янських мов.

Важливе значення для розвитку вітчизняної лінгвістики мають праці вченого із загального мовознавства. У фокусі постійної уваги дослідника перебували такі вагомні загальнотеоретичні проблеми лінгвістики, як співвідношення мови і мислення, роль мови в суспільстві, знакова теорія мови, система і структура мови, проблема мовного значення, чинники розвитку мови тощо. О.Мельничук наполягав на потребі вивчати мову насамперед як суспільне явище, тобто у її взаємозв'язку із соціумом, а також займатися дослідженням конкретних мовних явищ, а не суто абстрактних лінгвістичних моделей. Свої міркування про природу мови Олександр Савич розвинув у багатьох працях, зокрема в опублікованій у 1981 р. в журналі «Мовознавство» статті «Розвиток мови як реальної системи», в якій він обґрунтував важливість усебічного підходу до розгляду мовних явищ, розглянув причини й характер постійного процесу зміни мови. Неоціненним є внесок О.Мельничука в розробку однієї з фундаментальних загальнофілософських проблем лінгвістики, яка здавна перебуває в центрі наукових

дискусій – розмежування понять *система* і *структура* («Понятие системы и структуры языка в свете диалектического материализма», 1970 р.). Ці категорії вчений розглядав як абстрактні узагальнення, що не надаються до безпосереднього спостереження, але потрібні для вивчення реальної мови. Зазначена праця викликала значний інтерес і схвалення в широких колах наукового загалу, і є всі підстави говорити про те, що нині вона має хрестоматійний характер. Її подано в підручнику із загального мовознавства (Березин Ф. История советского языкознания. Хрестоматия / Ф.Березин. – Москва, 1981). Чільне місце серед загальнотеоретичних проблем, які розробляв О.Мельничук, посідає також знакова теорія мови. У низці своїх статей він творчо розвинув ідеї попередників, насамперед розуміння знака в теорії Ф. де Соссюра. Значну увагу приділив питанням співвідношення матеріального та ідеального компонентів знака, зв'язку знака і значення слова, значення і змісту, специфіки мови як знакової системи тощо.

Особливу цінність для теорії мови має остання стаття О.Мельничука «Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства», опублікована 1997 р. в журналі «Мовознавство». Її присвячено розглядові основних лінгвістичних понять: мові, мовленню, мовленнєвій діяльності, дискурсу, навколо статусу та співвідношення яких точаться гострі наукові дискусії. Учений уважав, що основне завдання мовознавства полягає у вивченні процесів мовленнєвої діяльності, натомість виділення компонентів мовної структури є доконечною науковою абстракцією. Ці важливі з методологічного погляду висновки ще належить осмислити і втілити на практиці в лінгвістичних студіях.

Результати та ефективність будь-якого дослідження значною мірою визначаються тим, наскільки вдало обрано підхід до розв'язання проблеми, спосіб та аспект розгляду конкретного матеріалу. Тому методологія наукового пізнання здавна цікавить учених. О.Мельничук першим в українському мовознавстві взявся до серйозної розробки лінгвістичної методології в загальному контексті методології наукового знання. Він наголошував на важливості і значенні питань методології науки для отримання об'єктивних результатів досліджень. Саме їм присвячено численні журнальні публікації вченого: «Аспекти методології лінгвістичних досліджень», 1986 р.; «О методологии лингвистических исследований», 1986 р.; «Методологічні проблеми аналізу співвідношень ідеального і матеріального в сфері мови», 1987 р. Проблема методу центральна і для колективних монографій, написаних під керівництвом і за участю О.Мельничука («Методологічні проблеми мовознавства», 1988 р.; «Методологічні основи нових напрямів у світовому мовознавстві», 1992 р.). У них обґрунтовано комплексний підхід до вивчення мовних явищ, потреба усебічного аналізу фактів, розглянуто загальні пи-

**Монографії, в яких
О.Мельничук
був автором
або співавтором**

тання методології дослідження структури та функціонування мови.

Важливим аспектом роботи кожного мовознавця є створення словників, адже саме вони у стислому вигляді представляють систему мови. Їхнє величезне значення для широкого загалу мовців безперечне. Саме до них звертаються за порадою, інформацією та допомогою учителі, студенти, урядовці, всі, хто відчуває потребу поліпшити свої знання з української та інших мов. Вони належать до найпопулярнішого жанру мовознавчих видань. О.Мельничук, розуміючи значення лексикографічної роботи для розвитку не тільки науки, а й освіти, приділяв їй належну увагу. Крім уже згаданого фундаментального Етимологічного словника української мови, він був відповідальним редактором «Словника іншомовних слів» (К., 1974). Про популярність й актуальність цієї праці свідчить її перевидання 1977 р., а також підготовка і вихід у новій редакції 1985 р.

У поширенні наукових знань про мову, крім словників і підручників, важливу роль відіграють довідкові видання – загальні та спеціальні енциклопедії. О.Мельничук багато зробив і на цій ниві. Він був автором численних статей з мовознавства для першого та

другого видань Української Радянської Енциклопедії, його перу належать також статті в спеціальній енциклопедії «Лингвистический энциклопедический словарь» (Москва, 1990) та в енциклопедії «Українська мова» (К., 2000).

Кожний учений прагне, щоб наука, якій присвячено роки напруженої праці, і далі плідно розвивалася. А це неможливо без підготовки молодих науковців, без обміну науковою інформацією, без рецензування праць колег. На всі ці аспекти діяльності справжнього вченого, який дбає про інтереси науки, О.Мельничук не шкодував ні часу, ні зусиль.

Близько 30 кандидатських і докторських дисертацій підготовлено під його чуйним керівництвом. Серед його учнів слід згадати таких відомих українських мовознавців, як академік НАН України В.Скляренко, доктори філологічних наук М.Пещак, І.Стоянов, Й.Андерш, Г.Яворська, С.Єрмоленко та багато інших. Стиль керівництва Олександра Савича був надзвичайно демократичний і далекий від диктату. Він уважно ставився до думок молодих учених, тактовно спрямовував їхні дослідження в потрібний напрям; ніколи не ставив під сумнів право на власний погляд колег та учнів. Єдина вимога полягала в обов'язковому поданні серйозної наукової аргументації. При цьому будь-які посилання на чийсь авторитетну думку ніколи не приймалися як аргумент, навіть якщо це була думка самого О.Мельничука.

Підготовкою аспірантів і докторантів не обмежувалася роль Олександра Савича в підготовці науковців та підвищенні загального рівня наукових досліджень. Він був членом багатьох спеціалізованих наукових рад, належав до Експертної ради ВАК СРСР. Гідно представляв українське мовознавство на багатьох всесоюзних і міжнародних наукових форумах, зокрема брав участь у багатьох Міжнародних з'їздах славистів, починаючи з IV, який відбувся в Москві 1958 р., у роботі кількох Всесвітніх конгресів лінгвістів (X Міжнародного конгресу лінгвістів у Бухаресті 1967 р., XI – у Болоньї 1972 р., XII – у Відні 1977 р.). Багато сил віддав підготовці IX Міжнародного з'їзду славистів у Києві (1983). Здійснив редакцію збірника доповідей, виголошених українськими вченими на цьому всесвітньому славистичному форумі.

Його досягнення на ниві науки гідно пошановані колегами-вченими. У 1966 р. йому присвоєно звання професора, у грудні 1967 р. – обрано членом-кореспондентом АН УРСР, 1981 р. – членом-кореспондентом АН СРСР, а 1985 р. – академіком АН України. У свою чергу О.Мельничук доклав багато сил до організації української науки, працюючи завідувачем відділу загального та слов'янського мовознавства. Протягом 1969–1971 рр. працював заступником академіка-секретаря Відділення літератури, мови та мистецтва, в 1971–1978 рр. обіймав посаду академіка-секретаря цього Відділення, був членом Президії АН УРСР.

Талановитий учений, відомий далеко за межами України, О.Мельничук зробив неоціненний внесок у розвиток вітчизняного мовознавства, сприяв утвердженню престижу української науки, підніс її на принципово новий рівень. Наукова спадщина, яка лишилась по ньому, ще чекає на ретельне вивчення. Справу його життя продовжує численна когорта учнів, які творчо розвивають ідеї та концепції свого великого вчителя.